

ШУМЛЯЄВА ІРИНА ДАМИРІВНА

к.держ.упр., доц., доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування НТУ «Дніпровська політехніка»

МАТВІЙЧУК ІННА СЕРГІЇВНА

студентка ННІ «Державне управління» НТУ «Дніпровська політехніка»

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО РЕФЕРЕНДУМУ

Постановка проблеми. Право громадян на народне волевиявлення шляхом референдуму та основні засади його реалізації закріплено у низці статей Конституції України, зокрема, у ст. 38 Основного Закону передбачено, що інститут місцевого референдуму є конституційним правом на участь в управлінні державними справами [4]. Подальша реалізація цього права у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає, що виключно на місцевому референдумі можуть бути прийняті рішення стосовно наділення міських рад правами щодо управління майном і фінансовими ресурсами, які є у власності територіальних громад районів у містах; дострокове припинення повноважень місцевих голів або рад [11]. Проте чинні норми не дозволяють на практиці провести легітимний місцевий референдум в жодній територіальній громаді України, зважаючи на те, що законодавство передбачає регулювання питання його організації та проведення виключно законом, якого нині немає. Скасування 6 листопада 2012 р. Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р. № 1286-ХІІ привело до того, що у національному законодавстві України утворилася прогалина, коли діють конституційні норми, які декларують існування місцевої референдної демократії, але через неврегульованість процедурних питань щодо організації місцевого референдуму провести його неможливо. Зважаючи на тривалий позитивний досвід використання інституту місцевого референдуму в європейських країнах, підготовка проекту Закону про місцевий референдум потребує вивчення європейських напрацювань та досвіду у сфері розвитку місцевої референдної демократії для подальшої адаптації в нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку місцевої референдної демократії є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: В. Божко, Н. Браун, О. Грищук, С. Дерев'янка, А. Євгенєва, Б. Кауфманн, Н. Колодяжна, Л. Муркович, О. Онишко, В. Погорілко, О. Прієшкіна, Т. Пришляк, Б. Пшивора, О. Чебаненко, В. Федоренко, Ф. Хампл,

Т. Цимбалістий, Т. Шиллер, А. Янчук. Не применшуючи значення існуючих робіт з проблематики організації та проведення місцевих референдумів, слід відзначити, що європейський контекст сучасних демократичних перетворень в Україні актуалізує здійснення подальших досліджень стосовно розвитку місцевої референдної демократії.

Постановка мети. Зважаючи на актуальність даної проблематики, метою статті є теоретичне дослідження принципів і стандартів стосовно місцевої референдної демократії, уміщених в актах Ради Європи, а також аналіз практики окремих європейських країн стосовно проведення місцевих референдумів.

Виклад основного змісту дослідження й обґрунтування отриманих результатів з акцентуванням на головному.

У визначенні поняття місцевого референдуму не існує єдиного підходу, оскільки цей інститут досліджується фахівцями різних галузей знань. Окремі аспекти місцевих референдумів відображені у працях фахівців з політологічних, державно-управлінських, правових та інших аспектів становлення місцевої референдної демократії в Україні. Так, з політико-правової точки зору місцевий референдум розглядають як конституційний політико-правовий інститут, одну з пріоритетних форм безпосереднього здійснення місцевої демократії, що полягає у прийнятті громадянами України, які мають право голосу і є членами відповідної територіальної громади, шляхом таємного голосування рішень із найважливіших питань, що віднесені Конституцією України і Законами України до відання місцевого самоврядування, мають вищу юридичну силу відносно актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб і є обов'язковими для виконання на відповідній території» [2, с. 131]. Соціальна цінність референдуму полягає в тому, що його застосування дозволяє вирішувати існуючі та запобігати потенційно можливим конфліктам між владою та суспільством, підвищити рівень довіри населення до влади [7, с. 252 – 253].

Крім цього, ознаки місцевого референдуму відображено у визначеннях науковців, які пропонують розглядати його через такі особливості, як:

– прийняття електоратом (виборцями) рішень шляхом волевиявлення населення певної адміністративно-територіальної одиниці у вирішенні внутрішніх питань місцевого значення, за участі в місцевому референдумі громадян України, які мають право голосу та постійно проживають або працюють на території адміністративно-територіальної одиниці, в якій проводиться референдум [8, с. 58 – 59];

– важливий елемент сучасної моделі управління в органах місцевого самоврядування, який дозволяє членам громади брати участь у вирішенні поточних проблем, що постають перед нею [13, с. 3];

– форму безпосереднього здійснення місцевої демократії, яка передбачає прийняття членами територіальної громади, які мають право голосу, шляхом таємного голосування рішень щодо питань, віднесених до повноважень органів місцевого самоврядування, результати якого мають вищу юридичну силу відносно актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб і є обов'язковими до виконання на території відповідної територіальної громади [1, с. 23];

– вищу, пріоритетну форму безпосереднього волевиявлення територіальної громади щодо вирішення питань місцевого значення шляхом голосування в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України, а також основний акт локальної нормотворчості територіальної громади, який дозволяє їй брати пряму участь в управлінні місцевими справами [10, с. 71, 80];

– пріоритетну форму безпосередньої прямої локальної (місцевої) демократії, здійснення місцевої публічної влади безпосередньо територіальними громадами в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць [9, с. 5, 162];

– вищу локальну форму безпосередньої демократії, зміст якої полягає в прийнятті або затвердженні членами територіальної громади найбільш важливих рішень місцевого значення шляхом таємного голосування з обов'язковим врегулюванням [18];

– форму прямої локальної демократії та здійснення місцевої публічної влади безпосередньо територіальними громадами у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць, що полягає в безпосередньому вирішенні територіальними громадами питань місцевого самоврядування шляхом прямого волевиявлення, тобто питань місцевого значення, які за законодавством мають право вирішувати територіальні громади з числа жителів сіл, селищ, міст, які є адміністративно-територіальними одиницями, маючи завдання щодо реалізації владних, імперативних велінь територіальної громади як єдиного носія та володаря влади на відповідній адміністративно-територіальній одиниці, з метою задоволення колективно визначених інтересів жителів відповідного села, селища, міста та виконання життєво необхідних та основних функцій територіальної громади [19, с. 76];

– найвищу імперативну форма прийняття територіальною громадою відповідної адміністративно-територіальної одиниці рішень із питань, що належать до компетенції місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування [6, с. 159].

Узагальнення наукових праць дозволяє говорити про виокремлення територіальної, суб'єктної, об'єктної та предметної ознаки місцевого референдуму. Таким чином, найважливішим для становлення інституту місцевого референдуму є вирішення питань щодо: території, на яку він розповсюджується; ініціаторів й тих, хто бере участь в ньому та ухвалює рішення; його предмету; результативності та пов'язаних з результатами аспектів реалізації

місцевого референдуму. Відповідно під місцевим референдумом загалом розуміється форма прямого волевиявлення членів територіальних громад з найважливіших питань місцевого значення з метою прийняття легітимних рішень через голосування громадян, які мають право на участь в ньому.

Формування сучасної європейської системи нормативно-правових актів з питань місцевої референдної демократії у хронологічному порядку розпочинається з Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р., яка інститут місцевого референдуму регламентує у зв'язку із необхідністю розвитку прямої демократії на місцевому рівні для вирішення проблем муніципального рівня [3]. У подальшому було прийнято низку актів європейськими інституціями, що стосуються референдумів, зокрема місцевих. Серед таких актів пріоритетними є такі: Рекомендація № R(96)2 «Про референдуми і громадські ініціативи на місцевому рівні» від 15 лютого 1996 р. [12]; Резолюції ПАРЄ «Про інструменти участі громадян у представницькій демократії» від 22 квітня 1997 р. № 1121 [25]; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № 19(2001) «Про участь громадян у місцевому публічному житті» від 6 грудня 2001 р. [15]; Рекомендація № 113 (2002) «Про відносини між громадськістю, місцевою радою й виконавчою владою в місцевій демократії (інституційні рамки місцевої демократії)» [16]; Резолюція № 1353 (2003) «Про зміцнення демократичних інститутів як гарантії майбутнього демократії» [14]; Рекомендація ПАРЄ № 1704 (2005)1 від 29 квітня 2005 р. «Референдуми: на шляху до вироблення належної практики в Європі» [23]; Кодекс належної практики щодо референдумів (2003, 2006-2007 рр.) та Декларація про Кодекс належної практики щодо референдумів від 27 листопада 2008 р.; Резолюція ПАРЄ «Оновлення керівних принципів для забезпечення чесних референдумів у державах-членах Ради Європи» № 2251(2019) від 22 січня 2019 р. та нова редакція Кодексу належної практики щодо референдумів, прийнята Радою демократичних виборів 7 жовтня 2020 р. і Венеціанською комісією 8-9 жовтня 2020 р., яка закріпила «Переглянуті керівні принципи щодо проведення референдумів» [26].

Слід відзначити, що норми цього Кодексу є надзвичайно важливими, оскільки стосуються найбільш значущих принципів і стандартів стосовно проведення референдумів. Незважаючи на те, що його положення є тільки рекомендаційними, висновки Венеційської комісії та інших інституцій Європи щодо доброчесності та належної відповідності референдуму базуються саме на нормах Кодексу належної практики щодо референдумів, слугуючи у відповідних випадках підставою для визнання результатів референдуму європейським співтовариством.

Керівні принципи щодо проведення референдумів охоплюють низку питань, які виникають під час організації та процедурного проведення референдуму, зокрема:

– загальне права голосу (його обмеження певними умовами за віком, громадянством, проживанням, випадками позбавлення права голосу; критерії реєстрації виборців);

– рівне виборче право (рівність права голосу, рівність можливостей, рівність та національні меншини);

– вільне виборче право (свобода формування волі виборців, свобода волевиявлення виборців і протидія фальсифікації);

– таємне голосування (як право та одночасно обов'язок).

Умовами для запровадження цих принципів Кодекс належної практики щодо референдумів визначає:

– повагу до основних прав людини;

– закріплення рівнів регулювання та стабільності референдумного законодавства (крім технічних питань, норми референдумного законодавства мали б мати принаймні рівень закону, яким має передбачатися низка положень стосовно виборчих комісій, права голосу та реєстрації виборців, наслідків референдуму тощо);

– процедурні гарантії (організація референдуму безстороннім органом, спостереження за референдумом, створення ефективної системи оскарження, фінансування референдуму).

Окремо регламентуються у Кодексі належної практики щодо референдумів спеціальні вимоги, до яких відносяться: верховенство права; процедурна і предметна придатність текстів, що виносяться на референдум; паралелізм процедур та регулювання референдуму; кворум; наслідки референдумів.

Цей Кодекс поширюється на референдуми різного статусного та територіального національного рівня (національний, регіональний, місцевий). Його загальні правила повинні бути адаптовані до реальності місцевих і регіональних референдумів, відповідно до правових традицій окремих держав.

Особливості місцевого референдного процесу в європейських країнах пов'язані, насамперед, з врегулюванням предмету та процедур з організації місцевого референдуму, що впливає на підходи до його проведення в окремих країнах. Так, правове регулювання цих питань можливе на конституційному рівні (Австрія, Франція, Італія, Болгарія, Естонія, Польща, Румунія, Словенія, Угорщина), шляхом законодавчого закріплення в спеціальному законі щодо місцевих референдумів (Португалія, Фінляндія, Франція, Польща), включення до комплексних законів стосовно виборів та всіх видів референдумів (Естонія, Ірландія, Іспанія, Румунія) або регулювання в актах суб'єктів федерації, органів місцевого чи регіонального самоврядування (Австрія, Італія) [17, с. 158 – 164].

В європейських країнах переважає тенденція до проведення консультативних (факультативних) місцевих референдумів. Обов'язкові референдуми на місцевому рівні в

європейських країнах проводяться нечасто і стосуються, як правило, питань відокремлення (Чехія) або злиття муніципалітетів (Італія). У Швеції місцевий референдум щодо злиття не закріплено в законодавстві як обов'язковий, проте на практиці референдум де-факто вважається обов'язковим [27, с. 67].

Як правило, спільним для всіх місцевих референдумів є підхід до формування однотипних питань, які виносяться на місцевий референдум, зокрема це стосується: злиття або поділу муніципалітетів; будівництва будівель, доріг; організація ринків, сміттєзвалищ на відповідній території. Найчастіше на обов'язкові референдуми виносяться питання стосовно злиття та поділу муніципалітетів. Водночас, у Ліхтенштейні та багатьох муніципалітетах Швейцарії проводяться обов'язкові місцеві референдуми, що стосуються фінансових питань, якщо вартість публічних витрат або позики перевищує встановлену нормативними актами досить значну суму бюджету [27, с. 67]. Крім цього, шляхом проведення місцевого референдуму може прийматися місцевий бюджет, що сприяє економії коштів за рахунок скорочення публічних витрат [22, с. 79]. У Швейцарії такі «фінансові референдуми» також проводяться, зокрема для схвалення значних громадських інвестицій на відповідній території (наприклад, стосовно будівництва будівель чи парків).

На законодавчому рівні інститут місцевих референдумів закріплено в багатьох європейських країнах. Порядок організації та проведення таких референдумів регламентується через прийняття спеціальних законів, закону про місцеве самоврядування або місцеві органи виконавчої влади [17, с. 14].

Так, у Болгарії місцеві референдуми проводяться з часу прийняття закону про місцеве самоврядування на початку ХХ ст. У Конституції Республіки Болгарія закріплено право громадян на участі громадою як через обрані ними органи місцевого самоврядування, так і безпосередньо через референдум та загальні збори населення [5]. Традиційною для країни стала практика включення референдумів до загального закону щодо безпосередньої участі громадян в державному та місцевому управлінні. У Законі «Про безпосередню участь громадян в державній владі та місцевому самоврядуванні» SG №44 від 12 червня 2009 р. (діє зі змінами та доповненнями) передбачено, що місцевий референдум може проводитися з ініціативи принаймні 1/5 членів муніципальної ради (не менше 3 муніципальних радників), мера відповідного муніципалітету або субмуніципальної одиниці чи району, а також ініціативного комітету, який зібрав підписи не менш як 1/20 громадян, які мають право голосу з постійним місцем проживання на відповідній території. Для того, щоб ініціативу із проведення місцевого референдуму було розглянуто муніципальною радою, ініціативна група повинна заручитися підтримкою не менше 1/10 частини громадян жителів громади, які мають право голосу та постійно проживають на відповідній території [20].

У Чеській Республіці інститут місцевого референдуму регулюється такими законами: «Про місцевий референдум» № 22/2004 Coll., «Про муніципалітети» № 128/2000 Coll., «Про столицю Прагу» № 131/2000 Coll. Чеське законодавство розрізняє два види місцевих референдумів – обов'язковий (для вирішення питань про поділ муніципалітету) і факультативний (для вирішення будь-якого питання, що належить до незалежної компетенції муніципалітету). Законом передбачено, що місцевий референдум в Чехії оголошується міською радою за її ініціативою або з ініціативи підготовчої комісії громадян, підтриманої підписами виборців (розділ 8 Закону «Про місцевий референдум»). Право голосу на місцевому референдумі має кожен, хто має право голосу на виборах до міської ради. Усі витрати на референдум покриваються з міського бюджету (розділ 51 Закону «Про місцеві референдуми») [21]. Як відзначають європейські дослідники, досвід Чеської Республіки є цікавим, оскільки в цій країні на відміну від місцевої референдної демократії, не регулюються питання прямої демократії на національному рівні [27, с. 67].

Ще одним прикладом може слугувати Швеція, де місцеві референдуми стали проводитися з 1977 р. Референдуми, що проводяться в муніципалітетах та окружних радах, завжди мають консультативний характер. На прохання 10% тих осіб, які мають право голосу, місцева рада повинна розглянути питання щодо проведення відповідного референдуму, проте якщо дві третини депутатів ради проголосують проти такої ініціативи, місцевий референдум не буде проводитися. Муніципальна або окружна рада також може провести опитування мешканців муніципалітету про їх думку стосовно важливого питання місцевого значення шляхом консультативного референдуму. Крім цього, рада може обмежити проведення референдуму певним районом муніципалітету/округу. Усі, хто має право голосу на муніципальних виборах, мають право голосу на території, в якій буде проводитися референдум [24].

Загалом етапи організації та проведення місцевого референдуму є універсальними для національного та локального рівня з певними специфічними особливостями. У переважній більшості країн ЄС адміністрування місцевого референдуму здійснюють виборчі комісії, що створені так само, як для організації місцевих виборів. У деяких країнах, що обумовлено особливостями їх територіального устрою, сформована складна система адміністрування, коли існують базові виборчі комісії (дільничні), а також до цього процесу залучаються органи місцевого самоврядування. Так, в Італії існує система управління з питань виборів при виконавчих органах місцевого самоврядування та адміністраціях префектур. У ФРН створено інститут уповноважених у землях, виборчих округах та на дільницях, а у Чехії до цього процесу залучено не тільки органи місцевого самоврядування, але й місцеві органи виконавчої влади. У Великій Британії, Ірландії та Франції не створюється окрема система органів

адміністрування з місцевого референдуму, а відповідні функції для його проведення покладаються на уповноважених осіб органів місцевого самоврядування.

Загальним правилом для європейських країн є проведення голосування протягом одного дня при проведенні місцевих референдумів, а існуючі винятки, передбачені законодавством окремих країн, можуть збільшувати цей строк різними способами. Підрахунок голосів після проведення місцевого референдуму та оголошення його результатів покладається, як правило, на ті органи, які відповідають за організацію та проведення виборів у тій чи іншій країні. Спільним для європейських демократичних країн є те, що рішення, прийняті на референдумі, можуть бути змінені лише шляхом проведення іншого референдуму,

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Таким чином, на рівні Ради Європи створено потужну нормативно-правову базу щодо розвитку референдної демократії на місцевому рівні. Основні принципи прямої демократичної участі населення у прийнятті публічних рішень шляхом місцевого референдуму, закріплені Радою Європи у низці документів (конвенціях, резолюціях та рекомендаціях Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Венеціанської комісії), формують низку стандартів для європейських країн. Їх якісний зміст, в якому вміщено демократичні засади, а також найбільш значні напрацювання європейських країн стосовно проведення місцевих референдумів мають бути враховані під час доопрацювання проєкту Закону України «Про місцевий референдум».

Список використаних джерел

1. Божко В. М. Врегулювання відносин місцевого референдуму – передумова подальшої реалізації форми децентралізації. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 21 – 29.
2. Дерев'янка С. М. Поняття «місцевий референдум» у новітній українській політико-правовій думці. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 128 – 132. (Сер. «Політологія»).
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>.
5. Конституція Республіки Болгарія. URL : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/bgr_constitut.html.
6. Лазор О. Д. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення : словник-довідник. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Дакор, 2006. – 352 с.
7. Муркович Л. Місцевий референдум як форма безпосередньої участі населення в місцевому публічному житті. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 4(19). С. 251 – 260.
8. Онишко О. Б. Місцеві референдуми в Україні. *Наук. вісник Львів. ун-ту внутр. справ*. 2015. № 2. С. 57 – 66.
9. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність : монографія. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2000. 248 с.
10. Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії : навч. посіб. Київ : Кондор, 2004. 336 с.

11. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97 - Р. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Про референдуми і народні ініціативи на місцевому рівні : рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 15 лют. 1996 р. Бюлетень Бюро інформації Ради Європи ; редкол. Анна Дмитрук [та ін.]. Київ : ТОВ Центр ІТ, 2005. 84 с.
13. Пшивора Б. Місцеві референдуми в Україні і Республіці Польща: проблемні питання правового регулювання. Український правопис конституційного права. 2020. № 1. С. 3 – 15.
14. Резолюція ПАРЄ 1353 (2003) «Об укреплении демократических институтов как гарантии будущего демократии» : принята Постоянной комиссией, действующей от имени Ассамблеи 25 ноября 2003 г. Документы принятые Ассамблеей 25 ноября 2003 г. (Маастрихт, Нидерланды). URL : <https://tm.coe.int/16806413b6>.
15. Рекомендація Рес(2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» від 6 грудня 2001 р. – URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739.
16. Рекомендація 113 (2002) «Про відносини між громадськістю, місцевою радою й виконавчою владою в місцевій демократії (інституційні рамки місцевої демократії)» від 4 червня 2002 р. URL : [http://www.coe.kiev.ua/docs/kmpbe/r113\(2002\).htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/kmpbe/r113(2002).htm).
17. Референдуми в Європейському Союзі / кол. авт. : Чебаненко О. Д., Гришук О. Ю., Колодяжна Н.В., Євгенєва А. ; за ред. Д.С. Ковриженка. Київ : ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.
18. Цимбалістий Т. О., Пришляк Т. Р. Референдум як форма безпосереднього народовладдя. Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». 2016. № 2 (14). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16ttofbn.pdf>.
19. Янчук А. О. Науково-методологічні підходи до визначення поняття місцевого референдуму. Правова держава : напрямки та тенденції її розбудови в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 25 лютого 2007 р.) : у 2 ч. Ч. 1. Тернопіль, 2007. С. 74 – 77.
20. Direct Citizen Participation in State and Local Government Act. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7657/file/Bulgaria_Act_direct_participation_state_local_government_2009_am2015_en.pdf.
21. Hampl F. Local referendum as a tool of direct participation of citizens in the decision-making of municipalities in the Czech Republic : XXIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků, 2020. URL : <https://munispace.muni.cz/library/catalog/chapter/1632/159>.
22. Kaufmann B., Buchi R., Braun N. Guidebook to Direct Democracy: In Switzerland and Beyond. Marburg, 2010. 274 с. URL : http://stjornlagarad.is/servlet/file/Guidebook+to+direct+democracy.pdf?ITEM_ENT_ID=33018&ITEM_VERSION=2&COLLSPEC_ENT_ID=98.
23. Recommendation № 1704(2005) «Referendums: towards good practices in Europe». – URL : <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17329&lang=en>.
24. Referendums in Sweden. URL : <https://www.riksdagen.se/en/how-the-riksdag-works/democracy/referendums/>.
25. Resolution № 1121(1997) «On instruments of citizen participation in representative democracy». URL : <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16532&lang=en>.
26. Revised guidelines on the holding of referendums : approved by the Council of Democratic Elections at its 69th online meeting (7 October 2020) and adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary session (8-9 October 2020). URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)031-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)031-e).
27. Schiller T. Local referendums. A comparative assessment of forms and practice. The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy : Authored by: Laurence Morel, Matt

Qvortrup. – C. 60 – 80. URL : <https://www.routledgehandbooks.com/pdf/doi/10.4324/9780203713181-4>.